

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE’NİN DEMOGRAFİK YAPISI VE ÖNCELİK ALANLARI

DEMOGRAPHIC STRUCTURE AND PRIORITY AREAS OF TURKEY IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC.

FARUK KESKİN*
İSMET KOÇ**

ÖZET

Türkiye’nin demografik yapısı, sosyo-ekonomik değişimlere hızla adapte olmakta ve Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana önemli evrimler geçirmektedir. Bu süreçte, Türkiye’nin demografik yapısı nüfus artışı, kıır-kent nüfus dengesinin kentler lehine kayması, doğum hızlarının düşmesi ve bebek ölümlülüğündeki azalma ve uluslararası göç gibi faktörlerle şekillenmiştir. Çalışma, demografik geçişin farklı evrelerini tarihsel bir perspektifle inceleyerek, bugünün anlaşılmasına katkıda bulunmayı, geçmiş gelişmelerin değerlendirilmesini ve gelecekteki nüfus değişikliklerine dair öngörülerde bulunmayı amaçlamaktadır. Türkiye’nin demografik çehresinin Cumhuriyetin 100. yılında sergilediği öncelik alanları da bu bağlamda ortaya konulmuştur. Türkiye’deki demografik değişimler, ortalama ilk evlenme yaşında artışın ve nüfustaki yaşlanmanın devam edeceğini, doğurganlık seviyesindeki azalmanın ise kalıcı olacağını göstermektedir. Çalışma çağındaki nüfusun 2040-2050’ye kadar artmaya devam edeceği; bunun fırsata dönüştürülmesinin ekonomik büyümenin önünü açacağı görülmektedir. Yaşlı nüfustaki artış sosyal hizmetler, bakım ve sağlık alanlarında zorluklar doğurabilecek; tüm gelişmelere rağmen, bebek ölüm hızları, erken evlilikler ve aile planlamasındaki zorluklar gündemde kalmaya devam edecektir. Türkiye’nin gelecekteki demografisini şekillendirecek bir diğer faktör de Suriyeli göçmenlerin demografik davranışlarının Türkiye’deki demografik yapıya uyum sağlayıp sağlamayacağı olacaktır.

ANAHTAR KELİMELER: Demografik geçiş, Türkiye nüfusu, Cumhuriyet’in 100. yılı, Türkiye’nin İkinci Yüzyılı.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, Nüfusbilim Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.
ORCID:0000-0002-7034-6643 farukkeskin@hacettepe.edu.tr

** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, Nüfusbilim Anabilim Dalı. ORCID 0000-0001-5725-339X iskoc@hacettepe.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi / Received on: 18/08/2023.

Makale Kabul Tarihi / Accepted on: 21/10/2023.

ABSTRACT

Turkey's demographic structure is rapidly adapting to socio-economic changes and has undergone significant evolutions since the foundation of the Republic. In this process, Turkey's demographic structure has been shaped by factors such as population growth, shifts in the rural-urban population balance in favor of urban areas, declining birth rates and infant mortality, and international migration. By examining the different phases of the demographic transition from a historical perspective, the study aims to contribute to the understanding of the present, to evaluate past developments and to make predictions about future population changes. The priority areas of Turkey's demographic outlook in the 100th anniversary of the Republic are also set out in this context. Demographic changes in Turkey indicate that the increase in the mean age at first marriage and the aging of the population will continue, while the decline in fertility levels will be permanent. The working-age population will continue to increase until 2040-2050, and turning this into an opportunity will pave the way for economic growth. The increase in the elderly population will pose challenges in social services, care and health, while infant mortality rates, early marriages and challenges in family planning will remain on the agenda despite all developments. Another factor that will shape Turkey's future demography will be whether the demographic behavior of Syrian migrants will adapt to Turkey's demographic structure.

KEYWORDS: Demographic transition, population of Turkey, 100th anniversary of the Republic, Turkey's Second Century.

GİRİŞ

Türkiye'nin demografik çehresi, yaşamakta olduğu sosyo-ekonomik dönüşümlere yanıt olarak hızla değişmektedir. Cumhuriyetin kuruluşunda 14 milyondan az olan Türkiye nüfusu bugün 85 milyonu aşmış durumdadır. Türkiye'de 1950'li yıllara kadar nüfusun dörtte üçü kırsal alanlarda yaşamaktayken, zaman içinde tam tersi yönde bir gelişme olmuş ve kentsel alanlarda yaşayan nüfus toplam nüfusun beşte dördünü geçmiştir. 1960'ların ikinci yarısına kadar kadın başına 6-7 doğum düşerken bugün üreme çağındaki kadınların ortalama doğum sayısı nüfusun ancak kendini yenileyebileceği bir düzey olan 2,1'in de altına düşmüştür. Doğan her bin bebekten 274'ünün bir yaşını tamamlayamadan öldüğü 1940'lı yıllardan 1980'lere kadar bebek ölümlülüğünün düzeyi binde 100'lerin üzerinde seyretmekteyken 2013 yılında binde 13 seviyesine; günümüzde ise binde 10'un altına gerilemiştir (TÜİK, 1995; TÜSİAD, 1999; HÜNEE, 2014; TÜİK, 2023a). Cumhuriyetin ilk yıllarında doğuşta beklenen yaşam süresi ortalama olarak 55 yıl iken bugün

kadınlar için 81, erkekler için ise 76 yıla yükselmiştir (DPT, 2001; TÜİK, 2023b). Türkiye nüfusundaki iç dinamiklere ek olarak yaşadığı uluslararası göç deneyimi de demografik yapısını etkilemiştir.

Türkiye nüfusunun 100 yılda geçirdiği bu değişimler demografi literatüründe birinci demografik geçiş olarak adlandırılan sürecin tamamlanmasına çok yakın bir evrede olduğumuza işaret etmektedir. Demografik geçiş süreci doğum ve ölüm oranlarının yüksek olduğu bir durumdan doğum ve ölüm oranlarının düştüğü, böylece nüfus artışının zaman içinde durduğu bir duruma geçişi ifade etmektedir. Bu çalışma, Türkiye'nin tamamlamak üzere olduğu demografik geçiş sürecinin farklı aşamalarını sosyal, ekonomik, politik süreçlerle bağlantılı olarak tarihsel bir perspektifle ele almayı; bugünü anlamaya çalışırken, dünün gelişmelerini değerlendirmeyi, gelecekte nüfusun geçirmesi olası değişikliklere dair öngörülerde bulunmayı; Cumhuriyetimizin 100. yılındaki demografik yapının gösterdiği öncelik alanlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

DEMOGRAFİK GEÇİŞ VE TÜRKİYE'NİN DENEYİMİ

Demografik geçiş kuramı, sosyolojideki modernleşme kuramının bir türevidir olarak değerlendirilebilir. Demografik geçiş kuramının temel argümanları ile modernleşme kuramının söylemleri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Modernleşme okulunun genel hatlarıyla ilk klasik sosyologlardan devraldığı gelişmeci-evrimci bir yaklaşıma sahip oldukları ve tarihin bir yönünün olduğunu varsaydıkları söylenebilir. Bu yaklaşımda çok yaygın olarak geleneksel-modern karşıtlığından bahsedilmektedir. Modernleşme okulunun öngördüğü tek-doğrusal evrim modeli çerçevesinde tüm toplumlar basit, ilkel bir başlangıçtan yani *geleneksel*den karmaşık bir *moderne* doğru bir yol izleyeceklerdir. Yani tüm toplumların tarihin belirli bir aşamasında geleneksel oldukları ve eninde sonunda kaçınılmaz olarak Batı'nın geçmiş olduğu aşamalardan geçerek Batılılaşacakları, yani modernleşecekleri varsayılmaktadır. Benzer şekilde demografik geçiş kuramı da Avrupa ülkelerinin demografik deneyimlerini genellemekte, Avrupa ülkelerinin demografik gelişimlerine bakarak, demografik olayların akışında düzenli bir sıra, ortak bir güzergâh tespit edilebileceğini ve dünyanın başka ülkelerinde gelecekte yaşanması muhtemel demografik değişimlerin tahmin edilebileceğini savunmaktadır (Coale, 1989; Koç ve diğerleri, 2010; Toros, 2015).

Demografik geçiş kuramına göre bütün toplumlar kaçınılmaz olarak doğurganlık ve ölümlülük hızlarının yüksek olduğu bir aşamadan her ikisinin de düşük olduğu bir aşamaya geçiş yapacaklardır. Klasik demografik geçiş kuramının nüveleri Landry'nin (1987) 1933 yılındaki çalışmasında

bulunsa da daha sistemik hale gelmesi 1940'lı yıllarda ve 1950'li yılların başında Notestein'in (1953) çalışmalarıyla birlikte olmuştur. Kuram uzun bir dönem boyunca Avrupa ülkelerinin doğum ve ölüm hızlarının izlenmesi ile geliştirilmiştir. Dört aşamalı ve beş aşamalı türevleri de bulunmasına rağmen (Thompson, 1929; Blacker, 1947), Notestein (1953) tarafından geliştirilen ve sonrasında da yaygın olarak kullanılan demografik geçiş modeli üç aşamalıdır. Geçişin ilk aşamasında, yani sanayileşme öncesi aşamada hem doğum hem de ölüm hızları yüksektir. Nüfus artış hızı minimal düzeydedir. Geçişin ikinci aşamasında, sanayi devriminin sonucu olarak iyileşen sağlık koşullarının etkisi ile ölüm hızları düşmeye başlamakta, doğum hızlarındaki düşüş onu gecikmeli olarak takip etmektedir. Bu aşamada hızlı bir nüfus artışı söz konusu olmaktadır. Geçişin son aşamasında, sanayileşme sonrası aşamada ise doğum ve ölüm hızları çok düşük düzeylere inmiştir. Bu aşamada da ilk aşamada olduğu gibi nüfus artış hızı yine minimal düzeydedir.

Demografik geçişin bu şekilde genel bir seyri olmakla birlikte demografik geçişin başlangıç zamanı, ne kadar sürdüğü, hangi faktörlerin etkilerine tabi olduğu gibi konularda her ülkede, hatta ülkelerin alt-nüfus gruplarında farklılıklar gözlenmektedir. Her ülke kendi tarihinin ve karmaşık sosyal süreçlerin neticesinde demografik geçiş sürecini kendine özgü bir şekilde yaşamaktadır. Örneğin, Avrupa ülkelerinin çoğunda bir yüzyılı bulan demografik geçiş süreci, Türkiye'de ertelenmiş olarak ve daha kısa sürede yaşanan bir süreç olmuştur (TÜSİAD, 1999; Van De Kaa, 1999; Koç ve diğerleri, 2010; Lesthaeghe, 2014; Toros, 2015). Doignon ve diğerleri (2023) Akdeniz ülkelerinin demografik dönüşümünü ele aldıkları çalışmada, Türkiye'nin demografik dönüşümünü hızlandırılmış bir şekilde yaşadığına ve kısa bir süre içinde tamamlamak üzere olduğuna vurgu yapmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin yaşadığı demografik geçiş süreci Notestein (1953) tarafından geliştirilen üç aşamalı model kullanılarak irdelenecektir. Türkiye coğrafyasının yaşadığı demografik geçiş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamış bir süreç olmasına karşın, bu çalışmada bu sürecin ilk aşaması olarak pronatalist nüfus politikalarının egemen olduğu 1923-1955 dönemi ele alınacaktır. İkinci aşama olarak antinatalist politikalara geçiş yapılan 1955-1980 dönemi; demografik geçişin son aşaması olarak ise, 1980 ve sonrasındaki dönem, 2002 sonrasında başlayan ve 2013 yılında netleşen pronatalist dönem de kapsanarak ele alınacaktır.

CUMHURİYETİN DEVRALDIĞI NÜFUS MİRASI

Türkiye'deki demografik geçiş sürecini modernleşme süreci ile el ele giden bir süreç olarak ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında modernleşme süreci Cumhuriyetin kuruluşundan çok daha

önceleri başlamıştır. III. Selim'in, II. Mahmut'un ıslahatları, Tanzimat Fermanı, Birinci ve İkinci Meşrutiyet, modernleşme sürecinde Cumhuriyet'in kuruluşunu önceleyen önemli aşamalarıdır. 19. yüzyılda Osmanlı yeni bir anayasa geliştirmiş, bir parlamento kurmuş, batı standardında eğitim veren okullar ve üniversiteler açmıştır. Batı edebiyatının klasikleri Türkçeye çevrilmiş, Avrupa'daki siyasi tartışmalar ve akımlar Türkiye'deki entelektüel yaşamının bir parçası durumuna gelmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından hayata geçirilen devrimlerin pek çoğu Jön Türk dergilerinde tartışılmıştır. Bu haliyle Türkiye'deki fikrîsel dönüşümün Osmanlı'nın son dönemlerinde başladığı söylenebilir (Karpas 2002; Mutlu, 2003).

Benzer şekilde Türkiye'de demografik geçiş süreci de Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte başlamamıştır. Osmanlı'nın İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük kentlerinde Cumhuriyet'in kuruluşundan çok daha öncesinde doğurganlık seviyeleri düşük düzeylere inmişti. Örneğin 1885 ve 1907 yıllarında yapılan Osmanlı nüfus sayımlarına göre İstanbul'da toplam doğurganlık hızı sırasıyla 3,5 ve 3,8 olarak ölçülmüştür (Duben & Behar, 2002). Duben ve Behar (2002) 1900'lü yılların başlarında Anadolu'nun diğer bölgelerinde doğurganlık düzeylerinin çok daha yüksek seviyelerde olduğuna işaret etmektedir. Türkiye genelindeki doğurganlık seviyesinin, İstanbul'un o dönemlerdeki doğurganlık seviyesine düşmesi ancak 1980'li yıllarla birlikte mümkün olmuştur. İstanbul gibi dönemin en gelişmiş kentlerinde görülen demografik farklılaşma sadece doğurganlık seviyeleriyle sınırlı değildir. Duben ve Behar (2002) yine bu sayımların sonuçlarına göre bu kentlerde erkek ve kadınların ilk evlilik yaşlarının bugün Türkiye'de gözlenen ilk evlilik yaşlarından daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. (Peker, 1983; Toros, 1985).

Yirminci yüzyılın başları Türkiye topraklarında yaşanan birçok göç olayına da tanıklık etmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki nüfusun kompozisyonunu etkileyen, farklı etnik ve dini gruplar arasında birçok göç, zorunlu iskân ve nüfus değişimi yaşanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan önceki yıllardaki bu nüfus hareketleriyle, Türkiye'deki Rumlar, Ermeniler ve diğer bazı azınlık gruplarının çoğu ülkeden ayrılmıştır. Bununla beraber 1877-78 Rus Savaşını ve 1912-13 Balkan Savaşları'nı takip eden yıllarda yaşanan toprak kayıplarının da etkisiyle birçok Müslüman Anadolu'ya ve İstanbul'a gelmiştir (Duben & Behar, 2002). Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı nüfusun çoğunluğu Müslüman Türklere oluşmaktadır. 1914 yılı için Türkiye sınırlarındaki nüfusun %80'inden fazlasının Müslüman olduğu tahmin edilmektedir (Karpas 2002; Mutlu, 2003).

20. yüzyılın başında iktisadi düzlemde Osmanlı'nın gelişmiş ülkeleri yakalayamamış olduğu görülmektedir. Boratav (2016), yabancı sermayeye

bağımlı hale gelen Osmanlı'da bu yıllarda tarımsal üretimin baskın olduğunu, çağdaş bir sanayiinden bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmektedir (Boratav, 2016). Anadolu'da özellikle kırsal bölgelerde tarım en yaygın gelir kaynağı iken kentlerde Müslüman Türkler daha çok orta ölçekli ticaretle uğraşmaktadır (Boratav, 2016). Pamuk'un (2017) belirttiği gibi, 20. yüzyılın başında kır ve kentlerde küçük üretimin baskın bir yapıda olması da Cumhuriyet'e miras kalan nüfusun önemli iktisadi özelliklerindedir. Yine bu dönem için nüfusun eğitim durumu da gelişmiş ülkelerin gerisindedir. Karpat'ın (2002) aktardığına göre 19. yüzyılın sonunda Osmanlı'da okuma yazma bilenlerin oranı tüm nüfus içinde %54'tür. İstanbul için 10 yaş üstü nüfusta okuma yazma bilenlerin oranı ise %78 seviyesine kadar ulaşmaktadır (Karpat, 2002). Bununla birlikte bu oranın Müslüman nüfus için daha düşük olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde okula devam eden çocukların sayısının ve okur-yazarlık oranının erkekler arasında çok daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Harf devriminden önce yapılan 1927 nüfus sayımında erkeklerde %13; kadınlarda %3,7; nüfusun tamamında ise %8,6 olarak saptanan okuma yazma oranları bu savları kuvvetlendirmektedir (İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929).

DEMOGRAFİK GEÇİŞİN İLK AŞAMASI (1923-1955):

Cumhuriyet kurulduğunda pek çok alanda olduğu gibi nüfus alanında da Osmanlı İmparatorluğu'ndan sorunlu bir miras devralınmıştır. Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda verilen büyük kayıpların ardından Türkiye coğrafyasında yaşayan nüfus oldukça azalmıştı. Uzun bir savaş döneminin ardından sosyal ve ekonomik yaşamın yeniden inşa edilmesi için nüfus artışına ihtiyaç duyulmaktaydı. Çalışma çağındaki nüfusun, özellikle de erkek nüfusun azlığı, ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinin önündeki en büyük engel durumundaydı (Koç ve diğerleri, 2010). Cumhuriyet kurulduktan hemen dört yıl sonra 1927 yılında ilk nüfus sayımının yapılması, nüfus konusunun ne kadar hayati bir öneme haiz olduğuna işaret etmektedir (Tamer & Çavlin B., 2004). 1927 Nüfus Sayımında Türkiye nüfusu 13 milyon 648 bin olarak saptanırken cinsiyet oranının, yani her 100 kadın için erkek nüfusun da çok düşük olduğu (93) teyit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye'nin nüfus büyüklüğünün, nüfus artış hızının, kentsel ve kırsal nüfusun ve cinsiyet oranının değişimi, 1927-2023

Yıllar	Toplam Nüfus (bin)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (Yüzde)	Kentsel Nüfus Yüzdesi	Kentsel Nüfus Artış Hızı (Yüzde)	Kırsal Nüfus Artış Hızı (Yüzde)	Cinsiyet Oranı
1927	13.648	-	24,22	-	-	92,65
1935	16.158	2,11	23,53	1,7	2,2	96,54
1940	17.821	1,72	24,39	2,7	1,7	99,74
1945	18.790	1,06	24,94	1,5	0,9	101,10
1950	20.947	2,17	25,04	2,2	2,1	101,91
1955	24.064	2,78	28,79	5,6	1,7	103,40
1960	27.754	2,85	31,92	4,9	2,0	104,22
1965	31.391	2,46	34,42	4,0	1,7	103,91
1970	35.605	2,52	38,45	4,7	1,3	102,32
1975	40.347	2,50	41,81	4,2	1,4	105,82
1980	44.736	2,07	43,91	3,0	1,3	102,97
1985	50.664	2,49	53,03	6,3	-1,1	102,72
1990	56.473	2,17	59,01	4,3	-0,6	102,66
2000	67.804	1,83	64,90	2,8	0,3	102,66
2010	73.723	1,59	76,26	2,5	-1,4	100,99
2020	83.614	0,55	92,97	0,8	-2,1	100,52
2022	85.280	0,71	93,36	0,9	-1,8	100,30

Kaynak: TÜİK, 1995, 2003, 2023c

Nüfusun hem niceliği ve hem de niteliğinde ihtiyaç duyulan iyileşmelerden ötürü Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yılların ortalarına kadar, Türkiye'de nüfus politikaları hep nüfusu artırmak doğrultusunda geliştirilmiştir (Toros, 1985; Toros, 2015; Franz, 1994). Nüfusun büyüklüğü, büyük millet olmanın bir gereği olarak görülmüştür. Nüfus büyüklüğüne ilişkin bu algı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında hemen hemen tüm ülkelerde de benzer şekildeydi. Bu yüzden hem savaşta azalan nüfusun yerine yenisini koymak için hem de ekonomik kalkınmanın insan gücüyle doğrudan orantılı olduğu bu dönemde dünyanın birçok bölgesinde pronatalist yaklaşımlar etkin bir nüfus politikası olarak benimsenmiştir.

Bu politikalar kapsamında nüfusu artırmak için doğurganlık hızlarının artırılması, sağlık hizmetlerinin iyileştirilerek ölümlülük düzeylerinin düşürülmesi ve yurtdışından Türkiye'ye göçün özendirilmesi gerekmektedir. Bu nüfus politikalarının hepsi dönemin hükümetleri tarafından hayata geçirilmiştir. Pronatalist nüfus politikaları temel olarak ekonomik gerekçelerle savunulmuş, nüfus artışının ekonomik kalkınmaya olumlu bir katkı yapacağı belirtilmişti. Artan nüfusun ülkenin âtıl durumda bulunan doğal kaynaklarının işletilmesine olanak tanıyacağı ve hızlı nüfus artışının

ülkede toplumsal iş bölümünün gelişmesini ve uzmanlaşmayı sağlayacağı belirtiliyordu (Cillov, 1974). Genç ülkenin genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olmasının kalkınmayı destekleyeceği yaklaşımı hakimdi.

Cumhuriyet döneminin ilk 20 yılında bu yaklaşıma uygun olarak bir dizi yasa yürürlüğe girdi. 1929 yılında 5'ten fazla çocuğa sahip aileler yol vergisinden muaf tutuldular, sonrasında 1930 yılında 6 ve daha fazla çocuklu ailelere madalya verilmesi kararı alındı. 6 Mayıs 1930 tarihinde nüfus artışına katkı yapması maksadıyla 1593 sayılı "*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*" yürürlüğe sokuldu. Bu yasa ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (Sihhat ve İctimai Muavenet Vekaleti) doğumların kolaylaştırılması ve çocuk ölümlerinin azaltılması için önlemlerin alınması ile yükümlü kılındı. Pronatalist nüfus politikalarının ilk resmî belgesi olarak niteliğinde olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 152. maddesi ile gebeliğe engel olacak ya da çocuk düşürmeye yarayacak her türlü araç ve gerecin ithali, dağıtımı ve satışı yasaklandı. Sadece tedavi maksadıyla kullanılan ve eczanelerde reçeteye satılan araç ve gereçler yasanın kapsamı dışında tutuldu (Üner, 1984; Franz, 1994; Eryurt ve diğerleri, 2013).

Yine bu dönemde İtalyan Ceza Yasasından esinlenilerek 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nun 468, 469, 470 ve 471. maddeleri kürtacı ve çocuk yapmaya engel olacak diğer uygulamaları ağır ceza kapsamına aldı. Kürtaja yönelik cezalar 1936 ve 1953'te çıkarılan yeni yasalarla tahkim edildi. Türk Ceza Kanunu'nda kürtaja ilişkin maddeleri içeren kısmın eskiden "*Kasden Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek Cürümleri*" iken, 1936'da bu kısmın adı "*İrkin Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler*" olarak değiştirildi (Levine & Üner, 1978; Franz, 1994; TÜSİAD, 1999). Bu dönemde, ayrıca 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile erkekler ve kadınlar için evlenmede konan 18 ve 17 yaş sınırları, 1938 yılında kabul edilen 3453 sayılı yasayla erkekler için 17'ye, kadınlar için ise 15'e indirildi. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki doğurganlığı teşvik eden bu doğrudan ve dolaylı nüfus politikaları ile nüfus artışının garantilenmesi hedefleniyordu (Koç ve diğerleri, 2010).

Doğurganlığı artırmayı amaçlayan bu yasaların yanı sıra, bu dönemde nüfusu artırmak için yurtdışında yaşayan Türk soylu nüfusun Türkiye'ye, yani *anavatana* göçünü teşvik eden kanunlar da çıkarıldı. Bu amaçla, 1934 yılında Muhacir ve Mültecilerin iskân edilmelerini, yerleşmelerini kolaylaştıran çeşitli kanunlar çıkarıldı. Bu yasal düzenlemeler, Türkiye'ye göç edenlerin sermaye ve araç gereç ithallerini kolaylaştırmasının yanı sıra devlet tarafından kendilerine gösterilen yerleşim yerlerine yerleşmeyi kabul edenlere toprak dağıtılmasını da öngörüyordu (Levine & Üner, 1978; Üner, 1984; TÜSİAD, 1999).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi esasen tarıma dayalıydı. Toplam üretim içerisinde tarımsal üretimin payı yüzde 50'lere yaklaşıyordu (Tablo 2). 1930'lu yıllarla birlikte hayata geçirilen ithal ikameci sanayileşme politikası kentlerde yeni iş fırsatları yaratmaktaydı, fakat kentlerde doğal nüfus artışı, kırdan kente göçe fazla gereksinim duymadan bu ihtiyacı karşılamak için yeterliydi (TÜİK, 1995). 1950'li yıllara kadar hem kentlerde hem de kırdan nüfus artışı esas olarak doğal artıştan kaynaklanmaktaydı. Kırsal alanlarda tarım hızla gelişiyor, yeni topraklar tarıma açılıyordu; dolayısıyla kırdan-kente göçü gerektiren bir durum yoktu. Hatta tam tersine bazı yerlerde kırsal alanlar nüfusu kendine çekiyordu (TÜİK, 1995). İçgöç açısından durağanlığın yaşandığı, 1927 ile 1950 arasındaki bu dönemde kentli nüfusun payı yüzde 25'in altında kaldı (Tablo 1).

Tablo 2. Türkiye nüfusunun okur-yazarlık durumunun ve GSMH içinde ana sektörlerin payının değişimi, 1935-2020

Yıllar	Okur yazar nüfus (Yüzde)			GSMH içinde ana sektörlerin payı (Yüzde)		
	Toplam	Erkek	Kadın	Tarım	Sanayi	Hizmet
1935	19,3	29,4	9,8	67	10	23
1940	24,6	36,2	12,9	48	16	36
1945	30,2	43,7	16,8	53	14	33
1950	32,5	45,5	19,5	52	16	32
1955	41,0	55,9	25,6	44	22	34
1960	39,5	53,6	24,8	42	23	35
1965	48,8	64,1	32,8	41	17	42
1970	56,2	70,3	41,8	34	20	46
1975	63,7	76,2	50,5	28	23	49
1980	67,5	80,0	54,7	26	19	55
1985	77,5	86,5	68,2	18	18	50
1990	80,5	88,8	72,0	16	19	65
2000	87,3	93,9	80,6	14	19	67
2010	94,0	97,8	90,1	10	20	70
2020	97,4	99,3	95,5	6	22	72

Kaynak: TÜİK, 1995, 2003; DPT, 1963, 1968, 1973, 1979, 1985, 1990, 1996, 2001, 2007, 2015; T.C. CSBB 2020

Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından yaşamın normale dönmesi ailelerin birleşmelerini ve yeni evliliklerin kurulmasını sağladı. Bu gelişmeler ilk evlilik yaşında küçük bir düşüş, doğurganlık hızlarında ise artış yaşanmasına neden oldu. Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden Kurtuluş Savaşı sonrasında gelen barış ile birlikte özellikle erkek nüfusun ölümlülüğü de ciddi derecede azaldı. Savaş yıllarındaki demografik kaybın telafisine dönük bu gelişmeler sonucunda, 1927 ile 1940 arasındaki dönemde kaba doğum hızı binde 40-45;

kaba ölüm hızı ise binde 25 seviyelerinde gerçekleşti. Bu gelişmeler sonucunda nüfusun doğal artış hızı yüzde 2,5-3,0 düzeylerine yükseldi (Tablo 3).

İkinci Dünya Savaşı döneminde pronatalist nüfus politikaları uygulanmaya devam etmesine rağmen nüfus artışında önemli bir yavaşlama görüldü. Yetişkin çağıdaki çok sayıda erkek nüfusun silah altına alınması nedeniyle, bekarlar evliliklerini, evli olanlar ise doğumlarını erteliyorlardı. Öte yandan, sağlık koşullarının kötüleşmesi de ölüm oranlarını etkilemiş, kaba ölüm hızı binde 30'lara yaklaşmıştı (Tablo 3). Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı yıllarını doğurganlık ve ölümlülükte eğilimin kısmen tersine çevrildiği bir ara dönem olarak değerlendirmek mümkündür.

Türkiye bu dönemde nüfusunu gençleştirmeyi ve artırmayı amaçlamaya devam etmiş, doğurganlık ve ölümlülükteki bu duraklama sebebiyle nüfus artışında büyük bir ivme yakalanamamıştır. Bu durağanlık sebebiyle İkinci Dünya Savaşı sonunda çok partili döneme geçilmesinin ardından iktidara gelen hükümetler nüfus politikalarında herhangi bir değişikliğe gitmemiş, tek parti dönemindeki hükümetlerde olduğu gibi, programlarında pronatalist nüfus politikalarına yer vermişlerdir (Levine & Üner, 1978; Üner, 1984; Franz, 1994; Koç ve diğerleri, 2010; Eryurt ve diğerleri, 2013).

Bu dönemde uygulanan nüfus politikalarının kısmi bir sonucu olarak, fakat daha ziyade ekonomik ve sosyal yeniden inşa sürecinin gereksinimleri doğrultusunda 1923 ve 1955 yılları arasında ülke nüfusu artmıştır. Özellikle bu dönemin son yıllarında ölüm hızlarının düşüşü ve doğurganlık hızının artışı neticesinde nüfus artış hızında hızlı bir yükselme gerçekleşmiştir. 1923 ve 1955 yılları arasında nüfus, 13 milyondan 24 milyona yükselerek neredeyse ikiye katlanmış, toplam doğurganlık hızı 5,5'ten 7,0'a yükselmiş ve 1950'li yıllara kadar bu seviyede kalmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Türkiye’de demografik geçiş sürecinde KDH, KÖH, TDH ve doğumda yaşam beklentisinin değişimi, 1935-2020

	Dönem	Kaba Doğum Hızı (Binde)	Kaba Ölüm Hızı (Binde)	Toplam Doğurganlık Hızı	Doğumda Yaşam Beklentisi
I. aşama	1935-1940	45,6	31,4	6,7	35,4
	1940-1945	43,1	33,9	6,6	31,3
	1945-1950	45,9	27,0	6,9	38,1
	1950-1955	48,2	23,5	6,5	43,5
II. aşama	1955-1960	46,8	19,8	6,5	44,6
	1960-1965	42,9	16,4	6,1	49,9
	1965-1970	39,0	13,5	5,6	53,1
	1970-1975	34,5	11,6	5,1	55,1
	1975-1980	32,2	10,0	5,1	57,0
III. aşama	1980-1985	30,8	9,0	4,1	59,0
	1985-1990	29,9	7,8	3,3	64,9
	2000	21,6	7,3	2,5	71,0
	2010	17,2	5,0	2,1	76,4
	2015	17,1	5,2	2,2	78,0
	2020	13,4	6,1	1,8	78,3

Kaynak: Shorter & Macura, 1982; TÜİK, 1995, 2010, 2018, 2023a, 2023d; HÜNEE, 1980, 1984, 1989, 1994,1999, 2004, 2009, 2014, 2019

DEMOGRAFİK GEÇİŞİN İKİNCİ AŞAMASI (1955-1985): 1965 NÜFUS PLANLAMASI YASASI

1950’li yıllarla birlikte Türkiye’nin sosyo-ekonomik özellikleri değişmeye başladı. Dönemin ithal ikameci sanayileşme politikası kentsel sektörlerde, özellikle de sanayide daha çok işgücüne ihtiyaç duyuyordu. Ekilebilir alanların sınırına gelmişti ve tarımda açığa çıkan fazla nüfus kentlere doğru akmaktaydı. Eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlerde sağlanan iyileşmeler kentlerin cazibesini, çekiciliğini artırıyor ve ulaşımda sağlanan gelişmeler göç sürecine ivme kazandırıyor. Sonuçta bu dönemde kentleşme hız kazandı ve 1980’li yılların başında kentte yaşayan nüfusun payı yüzde 45’i geçti (Boratav, 2016).

Hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme sorunları 1950’li yıllarla birlikte Türkiye’de o döneme kadar uygulanan pronatalist nüfus politikalarının sorgulanmasına yol açıyordu. 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1963-1967) ilk defa hızlı nüfus artışının yarattığı sorunlara vurgu yaptı. Planda, hızlı nüfus artışının kişi başına gayri safi milli hasılanın düşüşüne yol açacağı, ülkenin ekonomik yatırımlar yerine hızla artan nüfusun ihtiyacını karşılamak için demografik yatırımlara yönelmek zorunda kalınacağı, genç yaşlardaki nüfusun hızlı artışının istihdam sorunları yaratacağı, kentlerin kontrolsüz bir şekilde büyümesine ve tarımda

gizli işsizlik probleminin ortaya çıkmasına yol açacağı belirtiliyordu. Ayrıca bu planda açık ve gizli işsizlik baskısını hafifletmek ve ödemeler dengesi açığını kapatmak için yurtdışına işgücü göçünün özendirilmesi gerektiğinin altı çiziliyordu (DPT, 1963).

20. yüzyılın ortasına kadar uygulanan pronatalist nüfus politikalarına yönelik eleştirilerin 1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer almasının ardından, 10 Nisan 1965 tarihinde kabul edilen, 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun, Türkiye'deki nüfus politikalarında bir dönüm noktasına işaret etmiştir. Bu kanunla, gebeliği önleyici yöntemleri yasaklayan 1936 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun ilgili hükümleri kaldırılmıştır. Gebeliği önleyici yöntemlerin ithali, dağıtımı ve satışı artık cezai yaptırım gerektirmemekteydi. Böylece eskiden zührevi hastalıkları önlemesi nedeniyle izin verilen prezervatif dışındaki diğer yöntemlerin de kullanımı yasal hale gelmiş oldu. Bunun yanı sıra bu yasa, kürtaj ile ilgili kesin yasağı kaldırmakta, anne açısından hayati bir tehlike yaratması, çocuğun özürlü doğacağına bilinmesi gibi durumlarda kürtaja izin vermektedir.

Bu dönemin nüfus politikalarının amacı gebeliği önleyici yöntem kullanımını yaygınlaştırarak doğurganlığı düşürmek, sağlık hizmetlerini iyileştirerek ölüm hızlarını düşürmek, Türkiye'den yurt dışına göçü teşvik etmek doğrultusunda idi. Doğurganlıktaki düşüşle karakterize olan demografik geçişin ikinci aşamasının başlangıcında nüfus artış hızı, yıllık binde 28 ile en yüksek düzeyine ulaşmıştı. Bu dönemde doğurganlıktaki azalma hızı, daha önceden düşmeye başlayan ölüm hızındaki azalmanın gerisinde kaldığı için nüfus artışı devam ediyordu. Bu sebeplerle 1955 ve 1985 yılları arasında nüfus yine ikiye katlanmış, 24 milyondan 51 milyona yükselmişti (Tablo 1). Diğer yandan, ölümlülüğün azaldığını takip ettiğimiz bu döneme, yüksek bebek, çocuk ve anne ölümlülüğü damgasını vurmuştur. Dönemin sonlarına doğru bebek ölüm hızı halen 1000'de 100, anne ölüm oranı ise 100 binde 100 seviyelerindedir (Shorter & Macura, 1982).

Artan nüfusla birlikte dönemin Türkiye'deki sosyal, ekonomik değişimin en önemli göstergesi kentsel alanlarda yaşayan nüfusun oranında görülen artıştır. Kentsel alanlarda yaşayan nüfusun hızlı artışında içgöçün etkisi yüzde 50'lerin üzerindedir (İçduygu & Sirkeci, 1999). 1950'li yıllarda iç göç daha çok kırsal dönüşüm, tarımsal üretimin mekanize olması, ekstansif tarımın yerini entansif tarıma, geçimlik üretimin yerini pazar için üretime bırakması gibi "itici" faktörlerden kaynaklanmaktayken, 1960'ların sonundan itibaren daha çok kentsel alanlardaki dönüşüm, kır-kent gelir farklılıklarının yüksek oluşu, kentteki eğitim olanakları gibi "çekici" faktörlerden kaynaklanmaya başlamıştı (İçduygu & Sirkeci, 1999).

Bu dönemdeki bir diğer önemli göç hareketi, 1960'ların başı ile 1970'lerin sonu arasındaki yurtdışına "işçi göçüdür". Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yurtdışına göç, işsizliği azaltma ve işçi dövizini akışı sağlama bağlamında önemli bir kalkınma stratejisi olarak değerlendirilmiştir. Bu politikayı hayata geçirmek için önce 1961 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti ile ardından diğer Batı Avrupa ülkeleri ile imzalanan ikili göç anlaşmalarının ardından yoğun bir dışa göç süreci yaşanmıştır. Öyle ki, Batı Avrupa'daki Türk nüfusu 1980'de 1,7 milyona, 1985'te ise 2 milyona ulaşmıştır. (İçduygu & Sirkeci, 1999).

Özetle, demografik geçişin ikinci aşamasında kırdan kente göçün ve yurt dışına göçün etkisiyle kırsal nüfus da demografik geçiş sürecine dahil olmuş, geçiş ülke geneline yayılmıştır. 1955 yılında sadece yüzde 21 olan okur yazar kadın nüfusu 1985'te yüzde 64'e yükselmiş, ekonomide sanayi ve hizmet sektörlerinin payı artmıştır (Tablo 2). Yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler, kırdan üretimin önemli bir parçasıyken kentte bu özelliğin ortadan kalkmasıyla çocuğa olan talebin azalmasına yol açmış, geleneksel geniş aile yapısı çözülmeye başlamış, onun yerini yavaş yavaş çekirdek aile normu almaya başlamıştır. Bu gelişmelerin neticesinde doğurganlık hızı geri dönüşsüz bir şekilde düşmeye başlamıştır. Artan doğumda beklenen yaşam süresi ve azalmaya başlayan doğurganlıkla birlikte nüfus artışı devam etse de Türkiye'nin demografik yapısı geri döndürülemez biçimde değişmeye başlamıştır.

DEMOGRAFİK GEÇİŞİN ÜÇÜNCÜ AŞAMASI (1985'TEN GÜNÜMÜZE): AİLE PLANLAMASI KAVRAMININ ANAYASA'DA YER ALMASI VE PRONATALİST TEDBİRLERİN İŞLEVSİZ KALMASI

1980'li yıllarla birlikte ithal ikameci sanayileşme politikası, yerini ekonomik liberalleşme ve ihracata dayalı büyüme modeli ile Türkiye ekonomisini dünya pazar ekonomisine entegre etmeye çalışan bir politikaya bırakmıştır. Bu yeni yaklaşımın etkisini nüfus politikalarında da görmek mümkündür. 1980 yılındaki askeri darbenin ardından "aile planlaması" kavramı Anayasa'da ilk kez kendisine yer bulmuştur. Mayıs 1983'te anayasanın kabul edilmesinin üzerinden altı ay geçmeden, ilk doğurganlığı azaltıcı (antinatalist) nüfus yasası revize edilmiş ve daha liberal ve kapsamlı bir yasa kabul edilmiştir. 2827 sayılı bu yasanın 5. maddesine göre gebeliğin 10 haftası tamamlanana kadar gebeliğin sonlandırılması, 4. maddesine göre ise hem kadınlar hem de erkekler için kısırlaştırma yasallaştırılmıştır. Aynı yasanın 3. maddesiyle doktorların yanı sıra eğitilmiş hemşire ve ebelerin de rahim içi araç (RIA) takmaları mümkün olmuştur (Üner, 1984; Franz, 1994; Eryurt ve diğerleri, 2013).

Yasal gelişmelerin oluşturduğu zeminde, benimsenen liberal politikalar ile batılı ülkelerle teması artan Türkiye’de gebeliği önleyici yöntemlerin bilinirliğini ve kullanımı yaygınlaşmıştır. 1988 Türkiye Doğurganlık ve Sağlık Araştırması (HÜNEE, 1989) sonuçlarına göre doğurganlık çağındaki evlenmiş kadınların neredeyse tamamı (%97,5) bir modern gebeliği önleyici yöntemi duymuş, yarısından fazlası (%60) ise en az bir kere kullanmıştır. Kadınlarda ortalama ilk evlenme yaşının 18’in üzerine çıkması da yine bu dönemde gerçekleşmiştir (HÜNEE, 1999). Bu dönemi takip eden yıllarda hem gebeliği önleyici yöntemlerin kullanımı artmış hem de kadınlarda ortanca ilk evlenme yaşı ve ona bağlı olarak ilk doğumda ortanca anne yaşı da yükselmiştir.

Türkiye’nin nüfus politikasının dünyadaki gelişmelerden de etkilenerek şekillendiği bu dönemde doğurganlık ve ölümlülükteki aşağı yönlü hareket devam etmiştir. Bunun bir sonucu olarak dönemin en ayırt edici özelliği nüfus artış hızının artık düşmeye başlamasıdır. 1985-1990 döneminde nüfus artış hızı özellikle Bulgaristan’dan gerçekleşen dışarıdan göçe rağmen yüzde 2,2’ye kadar gerilemiştir (DİE, 1995). Nüfus artış hızındaki azalmanın bir etkisi de yaşlı nüfusun oransal olarak artışa geçmesi olarak görülmüştür. Cumhuriyet dönemi boyunca yüzde 3-4 seviyelerinde kalan 65 yaş ve üstü nüfusun oranı 2000 nüfus sayımına göre yüzde 6’ya yaklaşmıştır. Bu dönemin özellikle başlarındaki iç göçün karakteristik özelliği ise kentten kente göçün iç göç akımları içerisindeki ağırlığının artmasıdır (İçduygu & Sirkeci, 1999).

Türkiye’nin doğurganlığındaki aşağı yönlü hareketi yavaşlatmaya veya tersine çevirmeye çalışan politikalar ancak 2002 yılından itibaren geliştirilmeye başlanmıştır. 2008 yılında dönemin başbakanı tarafından dile getirilen en az üç çocuk söylemi önce söylemsel seviyede daha sonra ise fiilen pronatalist politikalara geçildiğine işaret etmektedir. Bu söylemin ortaya çıktığı dönemde toplam doğurganlık hızı yenilenme düzeyi olan 2,1 seviyelerinde dalgalanmaktadır. Takip eden yıllarda T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından 2013 yılında hazırlanan 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planında yer verilen 25 adet öncelikli dönüşüm programından biri olan “Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı”yla çalışanların doğuma bağlı izin ve haklarının güçlendirilmesi, erişilebilir kreş imkânlarının yaygınlaştırılması, babalık izni kapsamının genişletilmesi gibi doğurganlığı teşvik edici düzenlemeler de getirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, 2013). Türkiye’nin güncel nüfus politikaları fiilen pronatalist özellikler gösterirken, resmi olarak da 11. Kalkınma Planı kapsamında doğurganlığın yenilenme seviyesinin üzerinde tutulması hedeflenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı SBB, 2020).

Türkiye’de demografik geçişin üçüncü aşamasının tamamlanması için gereken iki şart, doğurganlığın nüfusun ancak kendini yenileyebileceği bir düzeyde inmesi ve nüfus artışının sona ermesidir. Genellikle bu iki koşul eş

zamanlı olarak gerçekleşmez, doğurganlık yenilenme düzeyine düştükten sonra da uzun bir süre doğurganlığın yüksek olduğu dönemlerde nüfusa dahil olan kuşaklar doğurgan çağdan çıkana kadar nüfus artışı azalarak da olsa bir müddet daha devam eder. Türkiye'nin güncel demografik yapısı da tam olarak bu durumun yaşandığına işaret etmektedir. Doğurganlık seviyesi, pronatalist söylem ve uygulamalara karşın, 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması sonuçlarına göre yenilenme düzeyine çok yakın bir noktaya gelmiştir. TÜİK verileri ise, 2022 yılı için toplam doğurganlık hızının 1,6'ya kadar gerilediğine işaret etmektedir (TÜİK, 2023d). Doğurganlığın bu noktaya kadar düşmesinin bir sonucu olarak, TÜİK'in 2018-2080 dönemi için yaptığı nüfus projeksiyonunun düşük doğurganlık varyantına göre Türkiye nüfusunun bir müddet daha artarak 2045 yılında 97,5 milyona ulaşması; 2080 yılında ise 94,2 milyona kadar azalması beklenmektedir (TÜİK, 2018). Doğurganlık seviyelerindeki bu azalmanın bir sonucu olarak nüfusun yaşlanması daha belirgin olmaya başlamıştır. 2000'li yıllarla beraber 65 yaş ve üstü nüfusun oranı hızlı bir şekilde artarak 2022 yılında yüzde 10'a kadar yükselmiştir. Bu durum Cumhuriyet'in yüzüncü yılında Türkiye'deki her 10 kişiden birinin yaşlı olduğunu; gelecekte de bu eğilimin devam ederek 2050 yılında yaşlı nüfusun payının yüzde 18-20 seviyesine kadar yükseleceği görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNCELİK ALANLARI

Türkiye'nin 100 yılda geçirdiği süreç, demografik yapının "geleneksel"den "modern"e doğru evrilmesine yol açmıştır. Kuşkusuz bu süreç henüz tamamlanmamıştır ve değişim devam edecektir. Bu değişimleri, Türkiye'nin geçtiğimiz 100 yılda deneyimlediği demografik süreçler yoluyla anlamaya çalışmak mümkündür. Türkiye'nin ikinci yüzyıldaki demografik geleceği ilk yüzyıldaki tecrübenin ışığında değerlendirilerek kabaca aşağıdaki başlıklar altında özetlenebilir.

2022 yılında erkeklerde 28,2'e ve kadınlarda 25,6'ya yükselen ortalama ilk evlenme yaşı (TÜİK, 2023e) artmaya devam edecektir. Doğumların çoğunlukla evlilik içinde gerçekleştiği Türkiye'de bu artışla birlikte doğurganlık düzeyi düşük seviyelerde kalmaya devam edecektir. TNSA-2018 sonuçlarına göre yenilenme düzeyinin biraz üzerinde olan, TÜİK'in daha yakın dönem için açıkladığı sonuçlara göre ise yenilenme seviyesinin altında olan toplam doğurganlık hızının yenilenme düzeyinin altında kalmaya devam etmesi kuvvetle muhtemeldir. Doğurganlıktaki bu azalma ile birlikte doğumların daha ileri yaşlara ertelenmesi nedeniyle doğurganlığın yaş yapısı değişecek ve 20-24'ten 25-29'a kayan doğurganlık hızının en yüksek olduğu yaş grubu zaman içinde 30-34'e doğru ilerleyecektir. Bu sürecin sonucu olarak günümüzde yılda yaklaşık 1 milyon seviyesinde olan doğum sayısının azalması ve kısa bir süre içinde 1 milyonun altına düşmesi ve bu seviyede bir süre sabit kalması

kaçınılmaz olacaktır. Yine doğurganlık seviyesinin azalmasının bir sonucu olarak günümüzde yüzde 27 düzeyinde olan 15 yaşının altındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payının azalarak yüzde 20-22 seviyesine gerilemesi beklenmektedir (TÜİK, 2018). Bu süreç, Türkiye nüfusunun “genç nüfus” olma özelliğinin ortadan kalkmaya başlaması anlamına gelmektedir.

Geçmiş yıllardaki yüksek doğurganlık seviyesinin bir sonucu olarak bugün de artış eğilimi gösteren çalışma çağı nüfusu yani 15-64 yaşlardaki nüfusun artışı devam edecektir. Yüksek doğurganlık seviyesinin ürünü olan kuşaklar çalışma çağından çıkana kadar, yaklaşık olarak 2040-2050 yıllarına kadar bu artışın devam etmesi beklenmektedir (TÜİK, 2018). Bu süreç, Barlow (1994) ve Bloom ve diğerleri (2003) tarafından “demografik fırsat penceresi” olarak isimlendirilmektedir. Doğurganlığın düşmekte olduğu, yaşlanmanın henüz tam olarak gerçekleşmediği toplumlarda sürekli artan işgücü arzının istihdam politikaları ile desteklediği durumlarda demografik yapının ekonomik kalkınma için fırsat sunduğunu vurgulayan bu yaklaşıma göre, Türkiye'nin bu fırsatı kullanması için yaklaşık bir nesil boyu zamanı bulunmaktadır. Eğer Türkiye önümüzdeki yıllarda bu sürekli artan işgücünü eğitilmiş hale getirerek üretken istihdam alanları yaratabilir ve bu alanlarda istihdam edebilirse, 1970 ve 1980'li yıllarda Asya Kaplanları'nın gerçekleştirdiği ekonomik mucizeyi gerçekleştirebilecektir. Otomatik bir süreç olmayan ve sonsuza kadar sürmeyen “demografik fırsat penceresi”nden yararlanabilmek için Türkiye'nin bir yandan beşerî sermaye yatırımlarını artırıcı ve üretken istihdam alanları yaratıcı politikaları ivedilikle uygulaması gerekmektedir. Aksi halde, demografik fırsat penceresi bir fırsat olmaktan çıkarak risk olmaya evrilecek ve zaten yüzde 12-13 seviyesinde olan işsizlik oranları işgücü arzının hızla artmasının sonucu olarak yakın bir gelecekte daha da yüksek seviyelere ulaşacaktır (TÜSİAD, 1999).

Türkiye'de 1990'lı yıllarda 2,2 milyon olan yaşlı nüfus, günümüzde yaklaşık dört katına çıkarak 8,5 milyona ulaşmıştır. Yaşlı nüfusun 2050 yılında ise 16 milyona ulaşması beklenmektedir. Uzayan ömür ile birlikte sayısal olarak artmaya devam eden yaşlı nüfusun, azalan doğurganlık sebebiyle toplam nüfus içindeki oranı da artacaktır. Günümüzde yüzde 10 seviyesinde olan yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı, 2050 yılında yüzde 18-20 seviyesine çıkacaktır. Bu da Türkiye'de bugüne kadar doğurganlık ve genç nüfusun gereksinimlerine göre şekillenen nüfus politikalarının artık yaşlı nüfusun gereksinimlerine göre çeşitlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Eryurt, 2023). Yaşlı nüfusun sosyal hizmet ve özellikle de sosyal güvenlik ve sağlığa ilişkin gereksinimlerinin karşılanmasının maliyet boyutu Türkiye'nin yakın bir gelecekte karşılaştığı en temel sorunlardan birisi olacaktır. Bu kapsamda yaşlı nüfusun kurumsal bakım gereksinimlerinin karşılanması için de gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Nüfusun yaşlanmasının

bir diğer sonucu da günümüzde azalma eğilimi içinde olan kaba ölüm hızının Türkiye’de yakın bir gelecekte yaşlı nüfusun ölüm risklerinin artmasının bir sonucu olarak artma eğilimine girmesi olacaktır.

Bu ana gelişmelerin dışında, bu gelişmelere bağlı olarak, nüveleri dün ve bugünden başlamış olan bazı demografik değişimlerin Türkiye’de yaşanması beklenmektedir. Doğurganlık seviyesinin düşmesi, genç nüfusun toplam nüfus içindeki payının azalması ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artmasının bir sonucu olarak Türkiye’de çalışma çağı nüfusuna düşen bağımlı nüfus sayısı azalacaktır. Bu gelişmeye bağlı olarak bağımlı nüfusun kompozisyonunda değişim olacaktır. Bağımlı nüfusun içindeki genç nüfusun payı azalacak ve yaşlı nüfusun payı artacaktır. Bu durumun önemli bir sosyoekonomik sonucu ise, emeklilik sisteminin finanse edilmesinde karşılaşılabilecek zorluklar olacaktır. Genç nüfusun azalmasıyla paralel gittiği sürece göze batmayacak olan bu değişim, genç nüfusun azalması yavaşladığında ortaya daha net olarak çıkacaktır. TÜİK’in 2018-2080 dönemi için yaptığı projeksiyonlarda, Türkiye’nin yaşadığı doğurganlık seviyesinin azalması ile en uyumlu olan “düşük varyant” a göre nüfus büyüklüğü yüzyılın ortalarında 97,5 milyona ulaşacak ve önce bu seviyede durağanlaşacak; daha sonra da 94,2 milyona kadar azalacak ve Türkiye nüfusu hiçbir zaman 100 milyon olmayacaktır (TÜİK, 2018).

Türkiye’de son 50 yılda gerçekleştirilen demografik araştırmaların sonuçları ortalama hanehalkı büyüklüğünün 7 kişiden 3,4 kişiye düştüğünü göstermektedir. Doğurganlığın azalmasının ve Türkiye’deki aile yapısının değişmesinin sonucu olarak ortaya çıkan bu gelişme, Türkiye’deki ailelerin çekirdeklediğine de işaret etmektedir. Çekirdek aile tipindeki artış ortalama hanehalkı büyüklüğünün azalmasını ve bunlar da beraberinde hanehalkı sayısının artmasını getirmektedir. Demografik geçiş sürecinin doğal bir sonucu olan aile yapısının değişmesi süreci, çekirdek ailenin yaygınlığının yüzde 70’ler seviyesinde durağanlaşacağını; Türkiye’de farklı dağılımı aile tiplerinden tek kişilik aile ve tek ebeveynli aile gibi görece olarak yeni aile tiplerinin hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya devam edeceğini göstermektedir (Koç, 2022).

Türkiye’nin yaşadığı demografik geçiş süreci tüm yerleşim yerlerinde ve bölgelerde “homojen” bir şekilde değil “heterojen” bir şekilde yaşanmaktadır. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2018’in sonuçları, kentsel yerleşim yerleri ile Batı, Kuzey ve Orta Anadolu bölgelerinin demografik geçiş sürecini tamamlamakta olduklarını; kırsal yerleşim yerleri ile Doğu ve Güney Anadolu bölgelerinin ise henüz demografik geçiş sürecinin son aşamasında olduklarını göstermektedir. Özellikle kırsal yerleşim yerleri ve Doğu Bölgesi’nin bugünkü demografik yapısının Türkiye’nin 1980’lerdeki demografik yapısı ile benzerlik göstermesi, Türkiye’de halen “farklı demografik rejimler”in mevcut olduğunu ve henüz tam bir “demografik yakınsamanın” gerçekleşmediğini

göstermektedir. Gelecekte de bu heterojen yapı devam edecek, bununla beraber aile yapılarındaki değişimle birlikte günümüzde homojen olarak görülen kent nüfusunun daha heterojen bir yapıya geçmesi gözlemlenebilecektir. TÜİK tarafından yayınlanan 2020-2022 dönemine ait doğum istatistikleri de bölgesel anlamdaki farklı demografik rejimler saptamasını destekleyen bulgular sunmaktadır.

Türkiye’de demografik değişimlerin karşılaştığı bazı dirençler bulunmaktadır. Bu dirençli alanların Türkiye’nin ikinci yüzyıldaki başlıca demografik odak noktaları olacağı görülmektedir. Türkiye’deki bebek ölüm hızı ilk yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir şekilde azalsa da Türkiye’nin sosyo-ekonomik gelişmişliğinin benzer olduğu Birleşmiş Milletler’in “daha gelişmiş” olarak sınıfladığı bölgelerdeki ülkelerle kıyaslandığında halen binde 9 gibi görece yüksek bir seviyededir (UN, 2022). Bu durum, bebek ölümlülüğü seviyesinin bir süre daha “bulmaca” olarak nitelendirilmeye devam edebileceğini göstermektedir. Güneydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu bölgelerindeki ortalamanın üzerindeki bebek ölüm hızları, bu anlamdaki bölgesel farklılıkların devam ettiğini göstermektedir. İkinci yüzyılın başlarında ölümlülük alanındaki en temel odağın ilk yüzyılın ikinci yarısında olduğu gibi bebek ölümlülüğünün azaltılması üzerinde olacağı görülmektedir.

Türkiye’de ortalama ilk evlilik yaşı yükselmeye devam ederken erken evlilikler de varlığını sürdürmektedir. Yasal ve toplumsal düzenlemelere rağmen, 20-24 yaş grubundaki kadınlar arasında 18 yaşından önce evlenenlerin oranı, 1993 ile 2008 yılları arasında yüzde 14’e kadar azalmış olmasına karşın, 2008-2018 döneminde çocuk evliliklerin yaygınlığında bir durağanlaşma görülmektedir (Ergöçmen ve diğerleri, 2020). İlk yüzyılın son çeyreğinde gebeliği önleyici yöntemlerin kullanım oranlarında bir durağanlaşma görülmektedir. Bunun en temel nedeni geleneksel yöntemlerin dirençli olmaya devam etmesi ve yöntem kullanmayan çiftlerin oranında meydana gelen kısmi artıştır. Ayrıca, 2018 TNSA sonuçlarına göre karşılanmamış aile planlaması oranının yüzde 12’ye yükselmiş olması, gebeliği önleyici modern yöntemlere ulaşmadaki zorluklara işaret etmektedir.

Türkiye, 2011 yılından itibaren yakın tarihinde görülmemiş büyüklükte bir göç akımına uğramıştır. Suriyeli göçüyle birlikte Türkiye’de göç en çok tartışılan demografik olay haline gelmiştir. Türkiye’de resmi istatistiklere göre 3,3 milyonu Suriyeli olmak üzere 5 milyondan fazla yabancı yaşamaktadır. Bu durum, Türkiye’nin ikinci yüzyılına demografik olarak etki edecektir. Bu göçmen nüfusun Türkiye’de kalıp kalmayacağına bağlı olarak, demografik davranışlarının Türkiye’deki demografik davranışlara yakınsayıp yakınsamaması Türkiye’nin yakın gelecekteki demografik yapısı için belirleyici olacaktır.

Türkiye'nin ilk yüzyılındaki demografik değişimlerin incelenmesi, Cumhuriyetin ilk yarısıyla ilgili daha sınırlı demografik bilgiye sahip olduğumuzu; demografik araştırmalarının artışa geçtiği ve kayıt sisteminin modernleştiği ve böylece çeşitli demografik göstergelerin hesaplanmaya başladığı ikinci yarısıyla ilgili daha çok ve daha detaylı bilgiye sahip olduğumuzu göstermektedir. Gelişen nüfus kayıt sistemi, temel demografik bilgilerin tüm nüfusu kapsayarak güncel bir şekilde derlenmesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, kayıt sistemlerinin yapısı gereği ulaşılamayan daha detaylı demografik bilgilere ve demografik olayların neden sonuç ekseninde birbirine bağlanmasına ancak nicel ve nitel demografik saha araştırmalarıyla ulaşmak mümkündür. Hem Türkiye'nin ilk yüzyılındaki demografik değişimleri incelemek, hem de ikinci yüzyıla ilgili demografik çıkarsamalarda bulunabilmek için demografik araştırmalar büyük önem arz etmektedir. Özellikle yukarıda bahsedilen, Türkiye'nin ikinci yüzyılının başlangıcında yakından ilgileneceği demografik meselelerle ilgili detaylı bilgi toplamak ancak bu yolla mümkün olacaktır. Bu nedenle, Türkiye'nin hem geçmişin ve bugünün hem de yarının demografik yapısını anlamak ve ilişkilendirmek için halen sürekliliği sağlanmış demografik araştırmalara gereksinimi bulunmaktadır.

NOTLAR

- 1 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 numaralı kanun ile kent-kır tanımında değişikliğe gidilmiştir. Bu nedenle 2010-2020 arasında kentsel nüfus yüzdesindeki artış kent nüfusuna dahil edilen yerleşim yerlerinin sayısının artışından da etkilenmiştir.
- 2 Ektansif tarım ilkel yöntemlerle gerçekleştirilen tarım, entansif tarım modern tarım yöntemlerini kullanan tarımdır.
- 3 2018 TNSA sonuçlarına göre 25-49 yaş grubundaki kadınların ortalama ilk evlenme yaşı 21,4 iken ortalama ilk doğum yaşı 23,3'tür (HÜNEE, 2019).
- 4 Türkiye'de 5.10.2023 tarihinde geçici koruma altında olan Suriyeli göçmen nüfusun toplam sayısı 3.274.059 (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023); 31.12.2022 tarihinde Türkiye'de ikamet eden yabancı uyruklu nüfus ise 1,823,836'dır (TÜİK, 2023f).

KAYNAKLAR

- Barlow, R. (1994). Population growth and economic growth: Some more correlations. *Population and Development Review*, 153-165.
- Blacker, C. P. (1947). Stages in population growth. *The Eugenics Review*, 39(3), 88.
- Bloom, D., Canning, D., & Sevilla, J. (2003). *The demographic dividend: A new perspective on the economic consequences of population change*. Rand Corporation.
- Boratav, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Cillov, H. (1974). Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etken Olan Amiller. *Hacettepe Sosyal ve Beşerî İlimler Dergisi*, 6(1-2), 2-13.
- Coale, A. J. (1989). Demographic transition. *Social economics* içinde, J. Eatwell, M. Milgate & P. Newman (Ed.), Londra: Palgrave Macmillan UK.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (1995). *The Population of Turkey, 1923-1994: Demographic Structure and Development*. Yayın No: 1716. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1990). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1996). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2007). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Doignon, Y., Blöss-Widmer, I., Ambrosetti, E., & Oliveau, S. (2023). Population Dynamics in the Mediterranean A Demographic Convergence?. *Population*.
- Duben, A. & Behar, C. (2002). *Istanbul households: marriage, family and fertility, 1880-1940*. Cambridge University Press.
- Ergöçmen, A. B., Keskin, F., & Yüksel-Kaptanoğlu, İ. (2020). *Türkiye'de Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evlilikler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, UNFPA Türkiye Ofisi
- Eryurt, M. A. (2023). Yaşlanma ve Demografi. *Yaşlanma Sosyolojisi* içinde, Canatan, K. & Küçük, M. (Ed.), İstanbul: DBY Yayınları.
- Eryurt, M. A., Canpolat, S. & Koç, İ. (2013). *Population and Population Policies in Turkey: Predictions and Recommendations*. Amme İdaresi Dergisi, 46(4), 129-156.
- Franz, E. (1994). *Population Policy in Turkey*. Hamburg: Deutches Orient-Institut.
- Göç İdaresi Başkanlığı (2023). İstatistikler: Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler. Ankara. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (1980). *Turkish Fertility Survey 1978. First Report, Volume I: Methodology and Findings*, Ankara: Hacettepe University, Institute of Population Studies.

- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (1987). *1983 Türkiye Doğurganlık ve Aile Sağlığı Araştırması*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (1989). *1988 Türkiye Doğurganlık ve Sağlık Araştırması*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (1999). *1998 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009). *2008 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2014). *2013 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2019). *2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri. *75 Yılda Köyden Şehirlere içinde*, Köymen, O. (Ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III, Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası.
- Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Koç, İ. (2022). Türkiye'de Aile Yapılarının Sıralı Yaşam Akışı Modelinden Esnek Yaşam Akışı Modeline Dönüşümü: Dün, Bugün ve Yarın, *Türkiye'de Nüfus ve Toplum içinde*, Aysan, M. F. (Ed.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Koç, İ., Eryurt, M. Adalı, T. & Çağatay, P. (2010). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü Doğurganlık Aile Planlaması Anne Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler 1968 2008. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
- Landry, A. (1987). Adolphe Landry on the demographic revolution. *Population and Development Review*, 13(4), 731-740.
- Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: A concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(51), 18112-18115.
- Levine, N. & Üner, S. (1978). *Population Policy Formation and Implementation in Turkey*. Ankara: Hacettepe University Publications D-24.
- Mutlu, S. (2003). Late Ottoman population and its ethnic distribution. *Turkish Journal of Population Studies*, 25(1), 3-38.
- Notestein, F. W. (1953). *Economic Problems of Population Change*. Reprint from Proceedings of the Eighth International Conference of Agricultural Economics içinde. Londra: Oxford University Press.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Peker, M. (1983). Nüfus Politikaları, *Türkiye'de Planlı Dönemde Nüfus ve Aile Planlaması Çalışmaları içinde*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 1931.

- Shorter, F. C. & Macura, M. (1982). *Trends in Fertility and Mortality in Turkey 1935-1975*, Washington: Committee on Population and Demography, U.S. National Academy of Sciences, National Academy Press.
- Tamer, A. & Çavlin B., A. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26, 73-88.
- Thompson, W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology*, 34 (6), 959-975.
- Toros, A. (1985). Hypotheses on the major demographic developments in the recent past in Turkey. *Genus*, 41 (1/2), 97-117.
- Toros, A. (2015). Demographic Transition in Turkey: Landing on to Civilization Once Upon a Time. *Nüfusbilim Dergisi*, 37-38, 79-99.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). *On Birinci Kalkınma Planı: 2019-2023*, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı: 2014-2018*, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2015). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014*, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1995). *The Population of Turkey, 1923-1994: Demographic Structure and Development*. Yayın No: 1716. Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2003) *2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*. Ankara. ISBN 975-19-3338-2
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018) Nüfus Projeksiyonları: 2018-2080. Haber Bülteni: 21 Şubat 2018. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2018-2080-30567>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023) İl ve cinsiyete göre il/ilçe merkezi, belde/köy nüfusu ve nüfus yoğunluğu, 2007-2022. 6 Şubat 2023, Ankara. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=Xj3qeFosI47OA3Kg/0iPNoyxyQDmXKbYqlzvnN9uZKlw4NCorLi/HOeJmxoeY3bR>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023a) 2022 Ölüm İstatistikleri. 13 Haziran 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2022>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023b) Hayat Tabloları, 2020-2022. Haber Bülteni: 18 Eylül 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tabloları-2020-2022-49726>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023c) İl ve cinsiyete göre il/ilçe merkezi, belde/köy nüfusu ve nüfus yoğunluğu, 2007-2022. 6 Şubat 2023, Ankara. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=Xj3qeFosI47OA3Kg/0iPNoyxyQDmXKbYqlzvnN9uZKlw4NCorLi/HOeJmxoeY3bR>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023d) Doğum İstatistikleri, 2022, Haber Bülteni; 15 Mayıs 2023., Ankara. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023e) Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2022, Haber Bülteni; 24 Şubat 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme->

- ve-Bo%5%9Fanma-%C4%B0statistikleri-2022-49437.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023f) Uluslararası Göç İstatistikleri, 2022, Haber Bülteni; 24 Temmuz 2023.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2022-49457>
- TÜSİAD (1999). *Türkiye'nin Fırsat Penceresi Demografik Geçiş ve İzdüşümleri*. Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği, ISBN: 975 – 7249 – 78 – 5, İstanbul.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022). *World Population Prospects 2022*, Online Edition.
- Üner, S. (1984). *Türkiye Nüfusu Boyutlar Sorunlar Yorumlar*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Van De Kaa, D. (1999) Europe and its population: The long view, *European Populations: Unity in Diversity* içinde van De Kaa, D., Leridon, H., Gesano G., Okolski, M. (Ed.), Hollanda: Kluwer Academic Press.